

Research Paper

Examining the Rivalry between Iran and Saudi Arabia in the Persian Gulf Region from 2001 to 2020 and Its Impact on the Security of the Persian Gulf Region

Abdul Reza Saidi Nia¹, Ali Hossein Hosseinzadeh^{*2}, Bahram Yousefi³, Hossein Karimifard⁴

1. PhD student, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.
2. Professor, Department of Social Sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.
4. Assistant Professor, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 718-732

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Geopolitical
Competition Pattern,
Regional Security, Iran,
Saudi Arabia*

Abstract

The purpose of this research is to investigate the competition between Iran and Saudi Arabia in the Persian Gulf region from 2001 to 2020 and its impact on the security of the Persian Gulf region. In the geopolitical model of regional security, there are geopolitical variables of resources, geopolitics of population, military geopolitics, economic and geostrategic, and the existence of these geopolitical variables causes systemic sensitivities and influence in the global cycle of military power. The geopolitical domain of the Persian Gulf is at the highest level among the three domains of the Arab Middle East in terms of geopolitical weight. Both Iran and Saudi Arabia, with their unique capabilities compared to other countries of this system, found the ability to greatly influence the developments in the region and the political atmosphere that governs it. Saudi Arabia's role in the Persian Gulf region, as one of the most strategic regions in the world, can be explained by two simple facts: security and energy. These two categories have caused Saudi Arabia's role in the region and its interaction with other political units to be heavily influenced by the role of the United States as the most influential external country in the region after Britain left in 1971. Considering the geopolitical position of the two countries Iran and Saudi Arabia and the sensitive points that these two have in the Middle East region, which is a region that lacks standards in terms of a network and is known as an area of chaos, naturally, the competition of these two countries in this region with these features will have consequences. It will bring security.

Citation: Saidi Nia, A.R., Hosseinzadeh, A.H., Yousefi, B., Karimifard, H. (2024). **Examining the Rivalry between Iran and Saudi Arabia in the Persian Gulf Region from 2001 to 2020 and Its Impact on the Security of the Persian Gulf Region.** *Geography (Regional Planning)*, 13(53), 718-732
DOI: 10.22034/jgeoq.2024.374549.3963

* **Corresponding Author:** Ali Hossein Hosseinzadeh, **Email:** a.hosseinzadeh@scu.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia are considered important powers in the Middle East and the Persian Gulf region, which have a large land area and huge fossil resources and geopolitical position. Due to the location of the cities of Mecca and Medina in Saudi Arabia and the claim of that country regarding the leadership of the Arab world and the Islamic world and its strategic links with the West and especially the United States, it is naturally considered an influential country in regional developments. The king of this country is also the Custodian of the Two Holy Mosques and the main performer of Hajj rituals. The Persian Gulf region is considered as one of the most important strategic and geopolitical regions in the world, whose security has always been the concern of major international and regional powers. The formation of Islamic awakening developments, which is considered as the beginning of a new period in the security developments of the Middle East, has also had an effect on the security equations of this region. Iran and Saudi Arabia, which are considered as the two main actors in the security equations of this strategic region, always have a conflicting view of the security of this region. Every action taken by Saudi Arabia in recent years, especially after the uprisings and protests of Arab countries after 2010 regarding the crisis in Syria, Yemen and Bahrain, has brought the reaction of the Islamic Republic of Iran. Due to the regional developments, including the crisis in Syria, Iraq and Yemen and the nuclear agreement between Iran and Western countries, Iran's regional power and influence has increased, and this issue is a threat to this country from the point of view of Saudi Arabia. This has caused tensions and differences in the relations between these two countries, which can increase and continue depending on the perception of the two countries. Considering the aforementioned cases and Iran's growing power in the region, Saudi Arabia has opened the way for more and more American and Israeli influence in the region and has established close relations with Israel, so the approach of clear political relations in the future of the two countries is unclear and darkening. This research tries to answer the question that how is the effect of the

geopolitical competition model on the regional security of Iran and Saudi Arabia?

Methodology

The method of this research is based on descriptive-analytical method. In order to collect data, review and collect the available documents related to the discussed topic in the form of a library study and then analyze and review the desired literature and try to provide a clear understanding of the rivalry between Iran and Saudi Arabia and its impact on the security of the Persian Gulf region.

Results and Conclusion

From the very beginning of its formation, the Islamic Republic of Iran has wanted fundamental changes in the Middle East region. From this point of view, the leaders of the countries of the region are considered unpopular and obedient to America and the West, which have provided the ground for the presence and dominance of America in the region and as a result regional and global competitions. These leaders do not have legitimacy among their own people and the only reason for their survival is the use of coercive policies and oil riches or western aid. Therefore, Iran is among the countries that want fundamental reforms and changes in the Middle East region in line with Islamic and anti-Western order.

Iran, like other influential actors in the developments of the Arab world, has adopted different policies towards each country in the region by evaluating the existing interests, opportunities and threats. Iran knows that when these Islamist groups come to power, at least the policy of cooperation with the West and America will be affected, and America will no longer have allies like Mubarak and Ben Ali like in the past. The history of Iran's ownership of these islands and its neighborhood with Saudi Arabia has made this country one of the countries where Iran and Saudi Arabia compete. With the start of political unrest in Bahrain and the sending of Saudi Arabian military forces to Bahrain, several Iranian officials, including Dehghani Firouzabadi, the former head of the General Staff of the Iranian Armed Forces, threatened Saudi Arabia. Iran is one of the countries that wants to fulfill the wishes of the people of Bahrain and end the repression in this country. The fall of the

Bahraini government means the loss of one of Saudi Arabia's regional allies in the Persian Gulf region and the increase in the role and influence of Iran. In this regard, in Yemen, Tehran has taken help from the same policy of defending an unavoidable demographic group with demands on the right, that is, the Houthis and Ansarullah. In fact, Iran evaluates the developments in Yemen in the form of Islamic awakening, which causes a decrease in the influence of the West in the region. Therefore, Iran follows with concern the efforts of Saudi Arabia to manage the developments in Yemen and empower the affiliated currents and demands that all religious and political currents play a role in the future of this country. Therefore, trying to change the status quo and

improve the regional balance has been the main factor of Iran's policies towards the developments in the Arab world. Iran seeks to increase its allies in the course of developments in the Arab world, including in Bahrain and Yemen, or at least prevent the withdrawal of allies and decrease its influence in the region. According to what has been said, it can be said that the Islamic Republic of Iran, as a country that wants to change the existing situation in the region, has taken various actions, including winning regional conflicts (Iraq and Syria), disrupting the existing arrangements in the region. As well as influence in weak and small countries (Bahrain and Yemen), it tries to pursue its revisionist policies in the region.

References

1. Ahmadian, Hassan (1390). The plan of the Persian Gulf Cooperation Council and the future of the uprising of the Yemeni people, Islamic World Strategic Studies Quarterly, Year 12, Number 48. Pages 105-122. [In Persian]
2. Dostmohammadi, Ahmed; Abdulazim Ghobishi; Yaser Moradi (1389). The effect of Iran's nuclear activities on security convergence among the members of the Persian Gulf Cooperation Council, Political Studies Quarterly. second year Number 8. Pages 29-50. [In Persian]
3. Hafeznia, Mohammad Reza (2008). The Persian Gulf and the strategic role of the Strait of Hormuz, fifth edition. Tehran. side [In Persian]
4. Hafeznia, Mohammad Reza; Ibrahim Romina (2016). The influence of the geopolitical interests of Iran and Saudi Arabia in creating regional challenges in Southwest Asia, Geographical Research Quarterly. Year 32. Number 2. Pages 9-20. [In Persian]
5. Haji Yousfi, Amir Mohammad (1388). Shiite crescent, opportunities and threats for the Islamic Republic of Iran, Arabs and America, political knowledge. fifth year Number one. Pages 159-192. [In Persian]
6. Roshandel, Jalil; Seyed Hossein Seifzadeh (1382). Structural conflicts in the Persian Gulf region, Tehran. Middle East Center for Scientific Research and Strategic Studies. [In Persian]
7. Sadat Azimi, Ruqiya (1375). Saudi Arabia (Collection of Discussions of Countries and International Organizations), Tehran: Printing and Publishing Institute and Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
8. Sadeghi first, conductor; Jafar Naqdi, Ishratabad (2013). Relations between Iran and the regional stronghold of Persian Gulf cooperation, World Politics Quarterly. The third period. Number 4. Pages 151-182. [In Persian]
9. Sadeghi first, conductor; Jafar Naqdi, Ishratabad (2013). Shawari's reaction of Persian Gulf cooperation to Islamic awakening, Quarterly Journal of Political Studies of the Islamic World. third year Number 11. Pages 68-49. [In Persian]
10. Salimi, Hossein (1388). Southwest Asia as a region? Analyzing the applicability of the region to Southwest Asia, Geopolitics Quarterly. fifth year Number two. Pages 116-137. [In Persian]
11. Tajik, Mohammadreza; Sayyid Jalal Dehghani Firouzabadi (1382). Patterns of exporting the revolution in foreign policy discourses of the Islamic Republic of Iran, Strategy, No. 27. Pages 61-80. [In Persian]

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۳، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۷۸۳-۲۱۱۲

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

بررسی رقابت‌های ایران و عربستان سعودی در منطقه خلیج فارس از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ و تاثیر آن بر امنیت منطقه خلیج فارس

عبدالرضا سعیدی‌نیا - دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

علی حسین حسین‌زاده* - استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول).

بهرام یوسفی - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

حسین کریمی‌فرد - دانشیار، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۷۱۸-۷۳۲	هدف از پژوهش حاضر بررسی رقابت‌های ایران و عربستان سعودی در منطقه خلیج فارس از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ و تاثیر آن بر امنیت منطقه خلیج فارس است. در مدل ژئوپلیتیکی امنیت منطقه‌ای متغیرهای ژئوپلیتیک منابع، ژئوپلیتیک جمعیت، ژئوپلیتیک نظامی اقتصادی و ژئواستراتژیک وجود دارند که وجود این متغیرهای ژئوپلیتیکی سبب حساسیت‌های سیستمی و تاثیرگذاری در چرخه جهانی قدرت نظامی می‌باشد. حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس به لحاظ وزن ژئوپلیتیک در بین سه حوزه خاورمیانه عربی در بالاترین سطح قرار دارد. ایران و عربستان هر دو با قابلیت‌های منحصر به فرد در مقایسه با دیگر کشورهای این سیستم، قابلیت تاثیرگذاری شگرف بر تحولات منطقه و فضای سیاسی حاکم بر آن را پیدا کردند. نقش عربستان سعودی در منطقه خلیج فارس به مثابه یکی از استراتژیک‌ترین مناطق جهان را با دو واقعیت ساده می‌توان بیان کرد: امنیت و انرژی. این دو مقوله باعث شده است که بازیگری عربستان سعودی در منطقه و تعامل آن با سایر واحدهای سیاسی، به شدت از نقش ایالات متحده به عنوان تأثیرگذارترین کشور بیرونی در این منطقه پس از خروج بریتانیا در سال ۱۹۷۱، تأثیر پذیرد. با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی دو کشور ایران و عربستان و نقاط حساسی که این دو در منطقه خاورمیانه که منطقه‌ای است که از نظر شبکه‌ای فاقد معیار است و به عنوان منطقه آشوب شناخته می‌شود طبیعتاً رقابت این دو کشور در این منطقه با این ویژگی‌ها پیامدهای امنیتی را به همراه خواهد داشت.
از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید	
	
واژه‌های کلیدی: الگوی رقابت ژئوپلیتیکی، امنیت منطقه ای، ایران، عربستان	

استناد: سعیدی‌نیا، عبدالرضا؛ حسین‌زاده، علی حسین؛ یوسفی، بهرام؛ کریمی‌فرد، حسین (۱۴۰۲). بررسی رقابت‌های ایران و عربستان سعودی در منطقه خلیج فارس از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ و تاثیر آن بر امنیت منطقه خلیج فارس. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳ (۵۳)، صص: ۷۱۸-۷۳۲

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.374549.3963

* نویسنده مسئول: علی حسین حسین‌زاده، پست الکترونیکی: a.hosseinzadeh@scu.ac.ir

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی از قدرت‌های مهم منطقه خاورمیانه و خلیج فارس محسوب می‌شوند که دارای وسعت سرزمینی و منابع عظیم فسیلی و موقعیت ژئوپلیتیک هستند. به علت قرارگرفتن شهرهای مکه و مدینه در عربستان و ادعای آن کشور درخصوص رهبری جهان عرب و جهان اسلام و پیوندهای استراتژیک با غرب و به‌ویژه آمریکا، به صورت طبیعی کشوری تاثیرگذار در تحولات منطقه‌ای محسوب می‌شود. پادشاه این کشور نیز به عنوان خادم الحرمين الشريفین و مجری اصلی برگزاری مناسک حج است (احمدیان، ۱۳۹۰: ۱۰۵).

منطقه خلیج فارس به عنوان یکی از راهبردی ترین مناطق مهم راهبردی و ژئوپلیتیکی در سطح جهان محسوب می‌گردد که همواره امنیت آن مورد توجه قدرت‌های بزرگ بین المللی و منطقه‌ای بوده است. شکل گیری تحولات بیداریاسلامی که به عنوان شروع یک دوره جدید در تحولات امنیتی خاورمیانه محسوب می‌گردد بر معادلات امنیتی این منطقه نیز اثر گذار بوده است. ایران و عربستان سعودی که به عنوان دو بازیگر اصلی در معادلات امنیتی این منطقه استراتژیک محسوب می‌شوند همواره نگاه متعارضی نسبت به امنیت این منطقه دارند. جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی از قدرت‌های بزرگ منطقه خلیج فارس می‌باشند که هر کدام از آن‌ها به دنبال پیگیری منافع خود در این منطقه هستند. هر اقدامی که توسط عربستان سعودی در سال‌های اخیر به‌ویژه پس از خیزش‌ها و اعتراضات کشورهای عربی پس از ۲۰۱۰ در خصوص بحرین سوریه، بحرین یمن و بحرین صورت گرفته است واکنش جمهوری اسلامی ایران را به همراه داشته است.

با توجه به تحولات منطقه‌ای از جمله بحرین سوریه، عراق و یمن و توافق هسته‌ای ایران و کشورهای غربی، قدرت و نفوذ منطقه‌ای ایران افزایش یافته و این موضوع از نظر عربستان تهدیدی علیه این کشور می‌باشد. همین امر سبب افزایش تنش‌ها و اختلافات در روابط این دو کشور شده است که با توجه به ادراک دو کشور از یکدیگر می‌تواند افزایش یافته و ادامه پیدا کند. با توجه به موارد مذکور و قدرت گیری ایران در منطقه، عربستان مسیر نفوذ هر چه بیشتر آمریکا و اسرائیل را به منطقه باز کرده و روابط نزدیکی با اسرائیل ایجاد کرده بنابراین رویکرد روابط سیاسی روشنی در آینده دو کشور مبهم و رو به تیرگی می‌باشد (تاجیک، ۱۳۸۲: ۶۱). با توجه به آنچه گفته شد این پژوهش درصدد پاسخ به این سوال است که تاثیر الگوی رقابت ژئوپلیتیکی بر امنیت منطقه‌ای ایران و عربستان چگونه است؟

مبانی نظری

دوره‌های ژئوپلیتیکی و ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایدئولوژیک

جان اگنیو در کتاب ژئوپلیتیک: بازنگری سیاست‌های جهان، در عرصه جهانی، دوره‌های ژئوپلیتیکی را از سده نوزدهم تا دهه ۱۹۸۰ به سه دوره ژئوپلیتیک تمدنی (۱۸۷۵-۱۸۱۵)، ژئوپلیتیک طبیعت‌گرا (۱۹۴۵-۱۸۷۵) و ژئوپلیتیک ایدئولوژیک (۱۹۴۵-۱۹۸۹) تقسیم کرده و معتقد است که دهه پایانی سده بیستم و سال‌های آغازین سده بیست و یکم با نشانه‌هایی متضاد و گوناگون به صورت دوره در حال گذار و تلاش برای شکل دادن به دوره جدیدی از ژئوپلیتیک است (اگنیو، ۲۰۰۳: ۸۵ و ۱۱۵). حافظ‌نیا در کتاب اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، ضمن بازنشر این دوره‌های ژئوپلیتیکی، جزئیات بیشتری از آنها را معرفی کرده و در دوره جدید با نام ژئوپلیتیک پسانوگرا، گفتمان‌های ژئوپلیتیکی مطرح در این دوره را توضیح داده است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۸: ۴۹-۴۰).

مشخصه اصلی ژئوپلیتیک تمدنی، ظهور قدرت بریتانیا پس از انقلاب صنعتی و به طور کلی برتری طلبی قدرت اروپاییان و سلطه استعماری آنها بر سایر مناطق بود. در این دوره، تمدن‌های دیگر و به ویژه مناطق وسیعی از جهان به عنوان مستعمره، تحت‌الشعاع تمدن اروپایی قرار گرفت. در دوره ژئوپلیتیک طبیعت‌گرا، اندیشه‌های ملی‌گرایی و سرزمین‌گرایی و حتی برتری نژادی و موقعیت مکانی کشورها، موضوعات محوری در اندیشه‌های ژئوپلیتیکی بود و جنگ‌های میان کشورها و قدرت‌ها بر مبنای آنها توجیه می‌شد. پس از این دوره، پیامدهای جنگ جهانی دوم، به گونه‌ای رقم خورد که جهان را وارد دوره جدیدی از نظام ژئوپلیتیک کرد که از آن به «ژئوپلیتیک ایدئولوژیک» یاد می‌شود. دو قدرت بزرگ ایالات متحده آمریکا و اتحاد جماهیر

شوروی به عنوان برندگان اصلی جنگ جهانی دوم، اما با دو ایدئولوژی کاملاً متفاوت و متضاد به منظور گسترش حوزه نفوذ خود در عرصه جهان به شدت روبه‌روی یکدیگر قرار گرفتند و الگوی جدیدی از منازعه را به وجود آوردند که به «جنگ سرد» معروف شد. اصطلاحی که نخستین بار در مورد جنگ روانی و تبلیغاتی بین شوروی و کشورهای کمونیست از یک طرف و کشورهای بلوک غرب از سوی دیگر به کار برده شد. در این جنگ، کشورهای متخاصم به جای توسل به زور و اقدام به جنگ گرم، به تبلیغات و عملیات ایدئولوژیک علیه یکدیگر و از طریق تفرندهای سیاسی، ائتلاف نظامی، جاسوسی، رقابت تسلیحاتی، کمک اقتصادی و جنگ‌های نیابتی بین دیگر کشورها با یکدیگر مبارزه می‌کردند (لوئیس گدیس، ۲۰۰۶: ۵).

در این دوره، دو ابرقدرت، بخشی از مناطق جغرافیایی جهان و کشورها را در قلمرو نفوذ خود قرار دادند و به نوعی جهان را تقسیم کردند. ارائه طرح کشیدن «پرده آهنین» در اروپا، توسط وینستون چرچیل، نخست‌وزیر وقت بریتانیا، باعث تشدید این رویارویی شد (اتوتایل و دیگران، ۱۹۹۸: ۴۸). در این چارچوب فکری، دکترین هری ترومن و لئونید برژنف، رویارویی ایدئولوژیک را نشان می‌داد که یک طرف با اندیشه سیاسی «لیبرال دموکراسی» در برابر «توتالیتریانیسم» یا اقتدارگرایی و در حوزه اقتصاد سیاسی «کاپیتالیسم» در برابر «سوسیالیسم» صف‌آرایی کرد (وارنر، ۲۰۱۳: ۶۷). در گفتمان ژئوپلیتیک جنگ سرد آمریکایی، «جهان آزاد» در برابر «جهان به اسارت درآمده» توصیف و تصویری سیاه و سفید و مبالغه‌آمیز از سیاست‌های بین‌المللی دو بلوک قدرت ارائه می‌شد که ارزش‌ها و اندیشه‌های یکی، تهدیدی عظیم برای طرف مقابل بود (اتوتایل و دیگران، ۱۹۹۸: ۴۸). این در حالی بود که دیدگاه آرمان‌گرایانه ایالات متحده که به حمایت از آزادی و دموکراتیزه شدن مناطق استعماری آغاز شده بود، به سرعت جای خود را به نگرش واقع‌گرایانه و حمایت از دیکتاتوری‌های دست راستی برای مقابله با تهدید کمونیسم در جایی که چنین تهدیدی وجود داشت، داد (کوهن، ۲۰۰۳: ۲۵) و آرمان عدالت‌خواه و مساوات‌طلب شوروی منجر به استبداد و عقب‌ماندگی مناطق تحت نفوذ آنها شد. به طور کلی در بستر اندیشه ژئوپلیتیک ایدئولوژیک، طرف مقابل، دشمنی خبیث، گمراه، شیطانی، شرور و سازش‌ناپذیر تصور می‌شد که باید آن را در وهله اول مهار، سپس تضعیف و نابود کرد.

ژئوپلیتیک ایدئولوژیک دارای ویژگی‌ها و شاخص‌های مهمی بود که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

- تعریف منافع ملی هر یک از ابرقدرت‌ها در ماورای مرزهای ملی خود و ایجاد مرزهای ژئوپلیتیک برای حفاظت و تأمین منافع در هزاران مایل دورتر از مرزهای ملی آنها.
- تلاش هر یک از ابرقدرت‌ها برای انبساط مرزهای ژئوپلیتیک و گسترش حوزه نفوذ.
- اعمال سیاست‌های مانع‌سازی و سد کردن در برای انبساط مرزهای ژئوپلیتیک رقیب (کانتینمنت ۱ جرج کنان، پیمان سنتو و سیتو).
- نظامی‌گری و رقابت تسلیحاتی دو ابرقدرت و سرمایه‌گذاری هر چه بیشتر برای ارتقای توان نظامی.
- جنگ‌های نیابتی دو ابرقدرت در سرزمین کشورهای ثالث و پشتیبانی از دولت‌ها یا گروه‌های سیاسی همسو با ایدئولوژی خود در این کشورها (جنگ کره، جنگ ویتنام، جنگ یمن).
- ایجاد پیمان‌ها و نهادهای نظامی امنیتی قدرتمند برای رصد و مأموریت‌های فراملی (ناتو و ورشو).
- تلاش برای گسترش و ترویج ارزش‌ها و اندیشه‌های سیاسی ایدئولوژیک هر یک از ابرقدرت‌ها در حوزه‌های نفوذ.
- ترجیح منافع سیاسی ایدئولوژیک بر منافع صرفاً اقتصادی در حوزه‌های نفوذ.
- تقسیم جهان به دو بلوک دوست و دشمن و گسیختگی فضای سیاسی برخی کشورها.
- تسلط نگرش‌های فراملی و جهانی بر نگرش‌های ملی و محلی در مناسبات بین‌المللی.
- نگاه صفر و صدی، سیاه و سفیدی، خوبی و بدی و نوعی بزرگ‌نمایی از تهدید اندیشه‌ها، اقدامات و قدرت رقیب.
- مداخله ابرقدرت‌ها در کشورهای ثالث در چارچوب تئوری تهدید «دومینو» و «نجات» همسایگان.
- عدم گفت‌وگو میان دو قدرت رقیب و مواجهه با بن‌بست استراتژیک.
- تلاش برخی کشورها برای بیرون ماندن از چتر دو بلوک قدرت و اعلام و رفتار بی‌طرفانه (جنبش عدم تعهد).

براساس ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایدئولوژیک جنگ سرد، نظامی‌گری و رقابت‌های تسلیحاتی باعث تحمیل هزینه‌های گزاف به اقتصاد ملی و باعث افزایش احساس تهدید و ناامنی براساس گسترش ایدئولوژی رقیب و همچنین باعث افزایش تنش‌های ایدئولوژیک در حوزه‌های نفوذ و جنگ‌های داخلی در درون کشورهای پیرامونی شد. هزینه‌های هنگفت نظامی‌گری و رقابت بر

سر توسعه‌طلبی حوزه‌های نفوذ باعث غفلت از وضعیت اقتصادی، معیشت و رفاه و براساس اندیشه کمونیستی بی‌توجهی به هویت‌سازی ملی در شوروی باعث فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و بلوک شرق شد. ایالات متحده آمریکا به عنوان پیروز جنگ سرد و رقابت ژئوپلیتیک ایدئولوژیک، بر خلاف گمانه‌زنی‌ها (نظریه پایان تاریخ فرانسیس فوکویاما و نظریه نظام تک‌قطبی و نظام نوین جهانی بوش) نتوانست بر نظام ژئوپلیتیک جهانی مسلط شود (فوکویاما، ۱۹۹۳؛ بوش، ۱۹۹۱).

تأثیر الگوی رقابتی در امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران

با عنایت به مطالب گفته شده و روشن شدن الگوی رقابتی و الگوهای رفتاری و استراتژی‌های اتخاذ شده از سوی ایران و عربستان، در این بخش به بررسی تأثیر الگوی رقابت این دو کشور بر امنیت منطقه‌ای کشورمان می‌پردازیم. مهم‌ترین و مناسب‌ترین چارچوب نظری که می‌توان استراتژی‌ها و رفتارها و سیاست‌های ایران و عربستان را در آن مشخص کرد تئوری موازنه قوا می‌باشد. با بررسی سیاست خارجی دو کشور از آغاز روابط دیپلماتیک، همواره دو کشور سعی در برتری یا به عبارتی قرارگرفتن در جایگاهی بالاتر و قوی‌تر نسبت به هم در عرصه‌های مختلف ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئوکالچری بودند و در هریک از این عرصه‌ها مآشاهد یک رقابت تمام عیار با ارائه رفتارهای تعارضی، ستیزشی هستیم، کمتر مقطع زمانی را شاهد هستیم که دو کشور براساس الگوی همکاری با یکدیگر رفتار کنند. براین اساس اتخاذ چنین الگوهای رقابتی و استراتژی از سوی دو کشور طبیعتاً بر امنیت منطقه‌ای دو کشور تأثیرگذار است.

* تأثیر الگوی رقابت بر امنیت منطقه‌ای ایران

رتالیسم‌ها، امنیت منطقه‌ای را تابعی از موازنه قدرت استراتژیک می‌دانند؛ ازاین رو سیاست توازن منطقه‌ای هموار با چالش‌ها و تهدیداتی نیز روبرو خواهد بود (Hill, ۲۰۱۸). نشانه آن را می‌توان در چگونگی مواضع بازیگران رقیب در محیط منطقه‌ای دانست، بازیگرانی که می‌توانند بر معادله قدرت تأثیرگذار باشند. این بازیگران صرفاً در شرایطی می‌توانند برای رقبای خود چالش‌ها را باشند که از حمایت بین‌المللی و با ائتلاف منطقه‌ای برخوردار باشند. محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران در طول چند دهه گذشته در معرض دگرگونی‌ها و تحولات عمده‌ای بوده است که امنیت ملی کشور را دائماً تحت تأثیر و دگرگونی قرار داده است. دراین میان رقابت‌های ایران و عربستان در منطقه خاورمیانه و تلاش در جهت برقراری موازنه قوا در منطقه چالش‌های امنیتی را برای جمهوری اسلامی به وجود آورده است. رقبایی که مدت زیادی به‌عنوان تولیدکننده‌های عمده نفت و مدافعان خودخوانده اسلام شیعی و سنی با هم در رقابت می‌باشند. پیرامون رابطه ایران و عربستان، به صراحت باید به این موضوع اذعان شود که عمده‌ترین تنش‌های منطقه خاورمیانه ناشی از یک جنگ نیابتی تمام عیار در مناطق تحت نفوذ این دو قدرت منطقه‌ای می‌باشد و بحرانهایی نظیر جنگ داخلی سوریه و ناآرامی‌ها و اقدامات ضدامنیتی در عراق، لبنان، یمن، بحرین و... بازتابی از منازعه و نبرد سرد ایران و عربستان به وسیله عوامل نیابتی هستند. که پیامدهای امنیتی آن بر امنیت جمهوری اسلامی بررسی خواهد شد (حاجی یوسفی، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

* تأثیر الگوی رقابت ژئوپلیتیکی بر امنیت منطقه‌ای ایران

در مدل ژئوپلیتیکی امنیت منطقه‌ای متغیرهای ژئوپلیتیک منابع، ژئوپلیتیک جمعیت، ژئوپلیتیک نظامی اقتصادی و ژئواستراتژیک وجود دارند که وجود این متغیرهای ژئوپلیتیکی سبب حساسیت‌های سیستمی و تأثیرگذاری در چرخه جهانی قدرت نظامی می‌باشد. حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس به لحاظ وزن ژئوپلیتیک در بین سه حوزه خاورمیانه عربی در بالاترین سطح قرار دارد. ایران و عربستان هر دو با قابلیت‌های منحصر به فرد در مقایسه با دیگر کشورهای این سیستم، قابلیت تأثیرگذاری شگرف بر تحولات منطقه و فضای سیاسی حاکم بر آن را پیدا کردند. نقش عربستان سعودی در منطقه خلیج فارس - به مثابه یکی از استراتژیک‌ترین مناطق جهان - را با دو واقعیت ساده می‌توان بیان کرد: امنیت و انرژی. این دو مقوله باعث شده است که بازیگری عربستان سعودی در منطقه و تعامل آن با سایر واحدهای سیاسی، به شدت از نقش ایالات متحده به‌عنوان تأثیرگذارترین کشور بیرونی در این منطقه پس از خروج بریتانیا در سال ۱۹۷۱، تأثیر پذیرد. با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی دو کشور ایران و عربستان و نقاط حساسی که این دو در منطقه خاورمیانه که منطقه‌ای است که از نظر شبکه‌ای فاقد معیار است و به‌عنوان منطقه

آشوب شناخته می‌شود طبیعتاً رقابت این دو کشور در این منطقه با این ویژگی‌ها پیامدهای امنیتی را به همراه خواهد داشت (دوست محمدی، ۱۳۸۹: ۲۹).

بنابراین در عرصه ژئوپلیتیک دو کشور در نقاط حساس مشترک در راستای تغییر یا حفظ وضع موجود به اتخاذ استراتژی‌های تهاجمی و تدافعی با الگوی رفتاری تعارضی و ستیزشی روی آوردند. در طول چند دهه گذشته در عراق شاهد حاکمیت حزب بعث بودیم که به رغم این که تهدیداتی برای کل منطقه ایجاد می‌کرد، برای سعودی‌ها این مزیت را داشت که به‌عنوان یک دولت موازنه گر در مقابل جمهوری اسلامی ایران عمل کند. اما با حمله امریکا به عراق و سقوط رژیم بعث در این کشور، شرایط جدیدی در عراق ایجاد شد. ساختار سیاسی جدید به نحوی شکل گرفت که در آن شیعیان با توجه به اکثریت جمعیتی خود، نقش برتر را داشتند و دولتی دموکراتیک با مشارکت همه گروه‌ها ولی با نقش خاص و ویژه شیعیان در آن جا شکل گرفت. اما این چیزی نبود که مورد قبول سعودی‌ها باشد. سعودی‌ها رویکردی منفی نسبت به دولت عراق در پیش گرفتند که یکی از ابعاد مهم آن مقابله با روابط جدیدی بود که بین ایران و عراق شکل گرفته بود. چون سعودی‌ها احساس می‌کردند که اگر روابط جدیدی که میان ایران و عراق شکل گرفته به مرحله مهمی برسد، در منطقه توازن قدرت به ضرر آنها به هم خواهد خورد. بر همین اساس نسبت به دولت عراق رویکرد منفی داشتند اما بعد از اشغال عراق توسط آمریکا و استقرار حکومت شیعه، قدرت منطقه‌ای ایران بسیار افزایش پیدا کرد و توانست نفوذ منطقه‌ای خود را تا مرزهای عربستان گسترش دهد که این امر موجب کاهش قدرت عربستان در منطقه و تهدیدی بر امنیت عربستان تلقی می‌شد. با تغییر چرخه منطقه‌ای قدرت و سقوط صدام و قدرت یابی شیعیان عراق، این کشور به‌عنوان متحد استراتژیک برای ایران به حساب می‌آمد که توانست عمق استراتژیک ایران را افزایش دهد. همین امر موجب گشت عربستان از ابتدای تشکیل حکومت شیعی در عراق روابط سردی با آن داشته باشد و برای ضربه زدن و تضعیف ایران و ایجاد توازن قدرت به سود خود به دست اندازی هرچه بیشتر چه از طریق ایجاد ائتلاف بین مردمان شیعی و سنی در عراق و چه بهره گیری از شبه نظامیان تروریستی و انجام عملیات تروریستی و چه از طریق حمایت از مخالفان حکومت مرکزی عراق بر آمد که این موضوع می‌تواند پیامدهای امنیتی منطقه‌ای برای ایران ایجاد کند. اولاً بی ثباتی سیاسی عراق به هیچ عنوان به سود ایران نیست و ممکن بود عراق را مشابه افغانستان همسایه شرقی ایران کند و تهدید مرزهای ایران را از سوی نیروهای خارجی یا شبه نظامیان تروریستی در پی داشته باشد و چالش‌های امنیتی را برای ایران ایجاد نماید. دوماً با شکست حکومت شیعی در عراق ایران یک متحد استراتژیک خود را از دست می‌داد و نقشه هلال ژئوپلیتیک شیعی را با مشکلاتی روبرو می‌کرد. سوماً ایران و عراق دارای منابع انرژی مشترکی هستند ازاین رو بی ثبات بودن عراق تهدید منابع مشترک ایران با این کشور را در پی دارد که این موضوع منافع ملی و اقتصادی ایران را به خطر می‌اندازد (روشندل، ۱۳۸۲: ۴۵).

سوریه یکی دیگر از نقاط حساس ژئوپلیتیکی بین دو کشور است. البته باید اذعان کرد به طور طبیعی عربستان در سوریه منافع خاصی ندارد و موضوع امنیتی برای عربستان به حساب نمی‌آید اما در راستای مقابله با ایران، سوریه یک کشور مهمی است که از آن طریق می‌توان نفوذ منطقه‌ای ایران را کاهش داد و این چیزی است که عربستان به دنبال می‌باشد. زیرا سوریه پل ارتباطی ایران به نیروهای مقاومت و نقطه استراتژیک هلال شیعی است. از آنجایی که عربستان در عراق نفوذ و قدرت خود را در برابر ایران از دست داد ازاین رو برای تحت فشار قراردادن ایران و ایجاد توازن قدرت به سود خود تهدید متحد استراتژیک ایران را در دستور کار خود قرارداد که رقابت در این حوزه نیز چالش‌های امنیتی را برای ایران به وجود خواهد آورد. اولاً ازدست دادن سوریه یعنی فروپاشی هلال ژئوپلیتیک شیعه و از دست رفتن عمق استراتژیک ایران. دوماً سقوط دولت اسد، موازنه منطقه‌ای را به ضرر ایران می‌کند. سوماً نبود سوریه همسو با ایران یعنی حضور رژیم اشغالگر قدس در حاشیه مرزهای ایران. چهارماً از دست دادن اسد برابر بود با از دست دادن گروه‌های غیر رسمی منطقه مانند حزب الله و جهاد اسلامی که رابطه نزدیکی با جمهوری اسلامی ایران دارند.

* رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال امنیت منطقه خلیج فارس در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۰۱

با توجه به نقش و اهمیتی که منطقه خلیج فارس برای جمهوری اسلامی ایران دارد، در اینجا لازم است مهم ترین سیاست‌های امنیتی اتخاذ شده توسط این کشور را که شامل تاکید بر نظم منطقه‌ای و مخالفت با حضور قدرت‌های غربی در خلیج فارس،

حمایت از جنبش‌ها و گروه‌های شبه نظامی در منطقه، افزایش قدرت نظامی و تسلیحاتی و تکیه بر نیروی دریایی می‌باشد، مورد واکاوی قرار بگیرد.

* تاکید بر نظم منطقه‌ای و مخالفت با حضور قدرت‌های خارجی در خلیج فارس

پس از روی کار آمدن جمهوری اسلامی ایران، ساختارهای موجود منطقه ی خلیج فارس، از طرف رهبران ایران مورد سوال قرار گرفت. این کشور همواره در تعاملات منطقه‌ای تلاش مجدانه‌ای را برای بیرون نگاه داشتن ایالات متحده از هرگونه توافقات امنیتی در سطح منطقه ی خلیج فارس انجام داده است (Furtig, ۲۰۱۷). جمهوری اسلامی ایران، ساختار نظام بین الملل را در چارچوب منافع صرف قدرت‌های بزرگ می‌داند و خواستار تغییر الگوی رفتار آنها می‌باشد. از دیدگاه ایران، خلیج فارس به معنای آب‌های مشترک همه کشورهای منطقه محسوب می‌گردد. به همین دلیل، تمامی کشورهای منطقه دارای منافع مشترک در قبال منافع فیزیکی تهدید کننده امنیت خلیج فارس می‌باشند. ایران طرفدار ایجاد یک ساختار امنیتی است که تمام کشورهای ساحلی خلیج فارس را در برگیرد. به اعتقاد ایران، امنیت منطقه اساسا باید توسط کشورهای این حوزه و در قالب و چارچوب منطقه‌ای تامین گردد. چارچوبی که در آن امنیت دسته جمعی از طریق همکاری میان کشورهای منطقه صورت می‌گیرد. از منظر ایران، هر نوع ترتیبات امنیتی که در آن حضور و نفوذ هر قدرت غیرمنطقه‌ای در نظر گرفته شده باشد، نمی تواند به امنیت منطقه منجر گردد. در این رابطه مسؤولان بلند پایه جمهوری اسلامی ایران به صراحت نظر خویش را در ارتباط با یک ترتیبات امنیت جمعی با رویکرد بومی به تواتر مطرح کرده‌اند. به عنوان مثال آیت الله خامنه‌ای در سال ۱۳۸۶، در خصوص امنیت خلیج فارس گفت: «ما به سوی همسایه‌های خلیج فارس که منابع عمده نفتی دنیا متعلق به این مجموعه است؛ همیشه دست دوستی دراز کرده ایم؛ الان هم با آنها دوستیم و دست دوستی دراز می‌کنیم و اعتقاد ما این است که کشورهای حوزه خلیج فارس باید پیمان دفاعی مشترک داشته باشند و با هم همکاری کنند» (خلیلی، ۱۳۹۲).

اختلاف نظر جمهوری اسلامی ایران با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در تعریف ترتیبات امنیتی، به یکی از موانع همکاری برای ایجاد نظام امنیتی تبدیل شده است. جمهوری اسلامی ایران، امنیت خلیج فارس را مربوط به کشورهای منطقه می‌داند و با محویت بازیگران خارج از منطقه مخالف است، ولی کشورهای محافظه کار عرب بر ایجاد نظام امنیتی منطقه‌ای با حضور قدرت‌های خارجی به ویژه آمریکا تاکید می‌ورزند (موسوی، ۱۳۹۶). در چنین شرایطی و همگام با سیاست ایالات متحده آمریکا مبنی بر ایجاد نظم نوین جهانی، کشورهای شورا به منظور حفظ وضع موجود در منطقه، از حضور مستقیم نیروهای نظامی غربی و به ویژه ایالات متحده آمریکا در منطقه خلیج فارس استقبال کرده و آمادگی خود را برای مشارکت امنیتی با آمریکا و تامین شرایط مناسب برای تداوم حضور نظامی آمریکا اعلام کردند (ملک محمدی و دیگران، ۱۳۹۸).

عوامل مختلفی، موجب شکل گیری تعارض و اختلاف در دیدگاه‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس شده است که مهمترین آنها عبارتند از:

عامل اول اختلاف بر سر جزایر سه گانه است. اختلاف میان ایران و امارات متحده عربی بر سر سه جزیره ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک، روابط ایران را با همه کشورهای شورای هم کاری خلیج فارس تحت شعاع قرار داده است. حتی حرکات دوستانه دولت اصلاحات نیز نتوانست در حل این اختلافات به موفقیت بینجامد و تلاش‌ها در آن دولت این مشکل را تنها تحت کنترل نگه داشت. طبق روال همیشگی، در نخستین نشست سران شورای همکاری خلیج فارس پس از روی کار آمدن احمدی نژاد در ایران، بار دیگر این مسئله مطرح گردید. دبیرکل شورای همکاری خلیج فارس در ۱۸ دسامبر ۲۰۰۵ در ابوظبی ادعا کرد که به رغم درخواست‌های امارات برای مذاکرات مسالمت آمیز مستقیم یا ارجاع مسئله به دیوان بین المللی دادگستری، ایران همچنان به اشغال این جزایر ادامه می‌دهد (طالعی حور و دیگران، ۱۳۹۸).

عامل دوم، گسترش نفوذ جمهوری اسلامی ایران در حوزه عربی است که مصادیق آن را نفوذ ایران در عراق و همچنین لبنان و فلسطین اعلام می‌کنند که باعث نگرانی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس شده است. به اعتقاد آنها این حوزه اساسا حوزه‌ای عربی است و ایران نباید تا این اندازه در این حوزه‌ها نفوذ داشته باشد. این نگرانی‌ها و اقدامات عربی برای مقابله با ایران در این حوزه در تحولات سال‌های اخیر به ویژه جنگ اسرائیل و حماس در ژانویه ۲۰۰۹ نمود یافت (واعظی، ۱۳۹۸).

عامل سوم، به مسئله برنامه هسته‌ای ایران مربوط می‌شود. به رغم تلاش‌های دیپلماتیک دائمی ایران برای متقاعد ساختن سران خلیج فارس، نسبت به صلح آمیز بودن برنامه هسته‌ای و تهدیدآمیز نبودن آن، مقامات عربی هنوز با ابهام و تردید در این خصوص می‌نگرند. از این رو، فارغ از نظامی یا غیرنظامی بودن برنامه هسته‌ای ایران، دغدغه اصلی دولت‌های خلیج فارس به پیامدهای پیشرفت ایران در برنامه هسته‌ای، ولو در ابعاد غیرنظامی، برای توازن قدرت منطقه‌ای مربوط است (هرسیچ و دیگران، ۱۳۹۳).

آخرین عامل، به تحولات و دگرگونی کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۱ مربوط می‌شود. پس از نا آرامی‌های داخلی در بحرین، یمن و عربستان سعودی، انگشت اتهام این کشورها به سوی ایران نشانه رفت و ضمن متهم کردن ایران به جاسوسی از کشورهای عضو، در بیانیه‌ای که در تاریخ ۲۸ فروردین ۱۳۹۰ منتشر شد، اعضا شورای همکاری در مورد دخالت ایران در امور داخلی خود به شدت به ایران هشدار دادند (حافظ نیا، ۱۳۹۶).

همه این عوامل تعارض دیدگاه امنیتی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس را نشان می‌دهد به گونه‌ای که پس از روی کار آمدن دولت حسن روحانی و به رغم تمایل وی به گسترش تعاملات منطقه‌ای و بین‌المللی، روابط ایران با شورای همکاری خلیج فارس در سطوح مختلف تا به اکنون تغییر چشمگیری به خود ندیده است.

ولی با این وجود، جمهوری اسلامی ایران همچنان خواستار مبتنی ساختن امنیت و ثبات خلیج فارس بر همکاری و مشارکت بازیگران منطقه‌ای و پایان دادن به مداخله و حضور نیروهای خارجی در منطقه بوده است؛ چرا که حضور و نقش آفرینی بازیگران خارجی را باعث اختلاف در نظم طبیعی خلیج فارس و تعاملات و همکاری‌های بومی می‌داند که در نهایت به تداوم ناامنی‌ها و حتی تشدید معضل امنیت می‌انجامد (Ottaway، ۲۰۱۹).

* حمایت از جنبش‌ها و گروه‌های شبه نظامی شیعی در منطقه

یکی از محورهای سیاست امنیتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه، حمایت از جنبش‌های شیعی و گروه‌های شبه نظامی در منطقه می‌باشد. این کشور تمایل داشته که جنبش‌ها و گروه‌های شبه نظامی را با گرایش‌های اسلامی و استقلال طلبانه معرفی کند. به منظور توضیح بیشتر، در این بخش به تشریح سیاست‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران در حمایت از جنبش‌های شیعی و گروه‌های شبه نظامی چهار کشور بحرین، یمن، عراق و حمایت از شیعیان عربستان سعودی در طول تحولات اخیر می‌پردازیم.

۱- بحرین

خیزش‌های مردمی در بحرین بعد از سقوط مبارک از روز ۱۴ فوریه ۲۰۱۱ موسوم به روز خشم، با حضور جوانان انقلابی آغاز شد و بعد از سرکوب اولیه اعتراضات از سوی حکومت آل خلیفه به اعتراضات و راهپیمایی‌های گسترده مردمی تبدیل شد. از این زمان اقشار و گروه‌های مختلف مردمی و سیاسی از جمله الوفاق به عنوان مهم‌ترین تشکل سیاسی شیعیان در بحرین در اعتراضات شرکت کردند و حتی نمایندگان الوفاق از پارلمان این کشور استعفا کردند. در میان گروه‌های مخالف حکومت آل خلیفه، دسته‌ای به رهبری الوفاق خواستار اصلاحات و ایجاد نظام سلطنت مشروطه و تشکیل کابینه بر اساس آرای مردم شدند، اما دسته دیگر به رهبری شخصیت‌هایی مانند حسین مشیع، خواستار تغییر حکومت در بحرین و ایجاد نظام جمهوری شدند (ناجی و دیگران، ۱۳۹۸). شیعیان ۶۱ درصد جمعیت این کشور را به خود اختصاص می‌دهند. تعدا قابل توجهی از شیعیان بحرین طی صدها سال در بحرین ساکن اند، در اصل از مناطق جنوبی ایران هستند که همچنان ارتباط خود را با ایران حفظ کرده‌اند. این وضعیتی است که پیش از اسلام وجود داشته است. شیعیان با وجود اینکه اکثریت را در بحرین در اختیار دارند، در امور سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مشارکت داده نمی‌شوند و این یکی از چالش‌های مهم آنها با دولت حاکم بر بحرین می‌باشد (آدمی و دیگران، ۱۳۹۸).

بحرین برای ایران تنها در حکم همسایه نیست، بلکه این کشور در ورود ایران به مناسبات امنیتی، سیاسی و فرهنگی کشورهای حاشیه خلیج فارس نقش مهمی دارد. هویت ایرانی و شیعی مردم بحرین در کنار مولفه‌های ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک آن باعث شده تا این کشور در راهبرد منطقه‌ای ایران همواره کانون توجه باشد. در این راستا، ایران از هر گونه تحولات مردم سالارانه که به نفع شیعیان این کشور است حمایت می‌کند و در جریان اعتراض مردم، جمهوری اسلامی ایران به عنوان مهم‌ترین حامی انقلابیون بحرین بوده است (نیکو، ۱۳۹۶). چرا که سقوط حکومت آل خلیفه در بحرین می‌تواند باعث روی کار آمدن حکومت شیعی و گسترش مناسبات جمهوری اسلامی ایران با آن و تضعیف عربستان سعودی به عنوان رقیب

عمده ایران در منطقه و شورای همکاری خلیج فارس و در نهایت محدود شدن دسترسی نظامیان آمریکا به پایگاه‌های منطقه‌ای خواهد شد (توتی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۱۶).

همه این مسائل، باعث شده است تا جمهوری اسلامی ایران به منظور تغییر ساختار حاکم در کشور بحرین، همچنان به حمایت از جنبش‌های شیعی بحرین پردازند. نمونه چنین حمایتی را می‌توان در هشدار بی سابقه سرلشکر قاسم سلیمانی، فرمانده سپاه قدس به رژیم آل خلیفه بحرین در خصوص سلب تابعیت روحانی بحرینی به نام آیت الله شیخ عیسی، رهبر شیعیان بحرین دید. در این بیانیه آمده است: «یقیناً آنها می‌دانند تجاوز به حریم آیت الله شیخ عیسی قاسم خط قرمزی است که عبور از آن شعله‌ای از آتش را در بحرین و سراسر منطقه پدید خواهد آورد و برای مردم راهی جز مقاومت مسلحانه باقی نخواهد گذاشت. قطعاً تاوان آن را آل خلیفه پرداخت خواهد کرد و نتیجه آن جز نابودی این رژیم سفاک نخواهد بود» (ایسنا، ۱ تیر ۱۳۹۵). این سخنان دلالت بر این دارد که جمهوری اسلامی ایران به منظور تغییر در ساختار حاکم بر نظام فعلی حکومت بحرین، همچنان به حمایت از جنبش‌ها و گروه‌های شیعی در بحرین می‌پردازد.

۲- یمن

جمهوری اسلامی ایران تحولات یمن را در قالب بیداری اسلامی ارزیابی می‌کند که سبب کاهش نفوذ غرب در منطقه می‌شود. از همین رو، جمهوری اسلامی ایران تلاش‌های عربستان سعودی را برای مدیریت تحولات یمن و به قدرت رساندن جریان‌های وابسته با نگرانی دنبال می‌کند و خواستار نقش آفرینی همه جریان‌های مذهبی و سیاسی در آینده این کشور است. در این میان باید به نفوذ گسترده معنوی ایران در میان شیعیان زیدی و به ویژه جنبش الحوثی‌ها اشاره کرد که نگرانی‌های عربستان سعودی و آمریکا را برانگیخته است (نجات، ۱۳۹۵).

نزدیکی وجوه فکری و رفتاری جنبش انصارالله با میانی‌بینی شیعیان امامیه و به تبع آن الزامات گفتمانی انقلاب اسلامی، سبب شده است تا عبدالرحمن الراشد، دبیر سابق روزنامه الشرق الاوسط و از چهره‌های کلیدی عربستان سعودی در حوزه رسانه، الحوثی‌ها را «تندروهای ایرانی» بنامد (خضری و دیگران، ۱۳۹۴).

حضور شیعیان زیدی در درون جامعه یمن که در حدود یک سوم از ترکیب جمعیتی ۲۵ میلیون نفری این کشور را تشکیل می‌دهند، از جمله مهم‌ترین فرصت‌ها در جهت منافع ملی ایران به شمار می‌رود. شرایط و تحولات اخیر نیز نشان می‌دهد که جایگاه این گروه، ک بزرگترین اقلیت نیز در یمن به شمار می‌رود، در معادلات سیاسی آتی در این کشور پررنگ تر خواهد شد. بنابراین، مشارکت و حضور زیدی‌ها در ساختار سیاسی یمن می‌تواند دیدگاه پیشین سیاست خارجی یمن را نسبت به جمهوری اسلامی ایران تغییر و در نهایت، تعدیل کند.

موقعیت گسترش نفوذ جنبش انصارالله و شیعیان الحوثی در یمن و تسلط بیشتر بر تنگه راهبردی باب المندب، به عنوان یکی از مهم‌ترین مسیرهای انتقال انرژی در جهان و رگ حیاتی کشتی رانی در کانال سوئز، در کنار تسلط بر بندر الحدید می‌تواند حاکمیت متحدان منطقه‌ای ایران را تقویت کرده و تردد دریایی از کانال سوئز و خلیج فارس را به کنترل درآورد که این موضوع چشم اندازی هشدار دهنده برای طرف‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای است که از نفوذ فزاینده ایران در منطقه نگران هستند (نجات، ۱۳۹۵).

به عبارت دیگر، آنچه برای جمهوری اسلامی ایران در یمن اهمیت دارد، در درجه نخست ایفای نقشی موثر در تحولات این کشور می‌باشد و در درجه دوم، حمایت از متحدان خود برای جلوگیری از خروج احتمالی آنان از صحنه قدرت است. سیاست نخست سبب خواهد شد تا قدرت و جایگاه ایران در عرصه منطقه‌ای ارتقا یابد. این مسئله به خودی خود سیاست دوم یعنی ارتقای وزن گروه‌های هم سو در یمن را افزایش می‌دهد. در صورت تغییر وضع موجود و عدم امکان مشارکت برای اجرایی شدن سیاست نخست، پی گیری سیاست دوم می‌تواند برگ برنده‌ای برای ایران در عرصه منطقه‌ای در تقابل با قدرت‌های رقیب باشد (میرزاده کوهشاهی، ۱۳۹۳).

۳- عراق

در طول سه دهه گذشته، عراق برای ایران همواره یک تهدید امنیتی به شمار می‌رفت. اما فروپاشی رژیم صدام و شکل گیری نظام سیاسی دموکراتیک و مبتنی بر مشارکت تمامی گروه‌های عراق در ساختار قدرت و به ویژه راه یابی گروه‌های شیعی در

ساختار قدرت، شرایط جدیدی را ایجاد کرده است که ممکن است به پایان یافتن تهدیدات امنیتی ناشی از عراق برای ایران و حتی تبدیل این کشور به شریک اقتصادی و سیاسی ایران منجر شود. این فرصت تاریخی، ایران را به سوی حمایت همه جانبه از دولت جدید عراق از سال ۲۰۰۳ رهنمون ساخته است.

تلاش برای رفع اختلافات گروه‌های عراقی از جمله راهبردهای ایران برای کمک به ایجاد ثبات و امنیت در عراق محسوب می‌شود. از آنجا که وخامت شرایط امنیتی در عراق و افزایش احتمال شکست روند سیاسی-امنیتی دوره پس از صدام می‌توانست بار دیگر تهدیدات امنیتی به مراتب گسترده تری برای ایران به همراه داشته باشد، جمهوری اسلامی ایران علی‌رغم داشتن روابط مخاصمه آمیز با آمریکا و با توجه به دعوت دولت عراق، مذاکره با آمریکا را برای کمک به برقراری ثبات در عراق پذیرفت. با توجه به این مهم، ایران تعامل با آمریکا در عراق را به عنوان فرصتی مهم برای بهبود شرایط امنیتی در عراق و حل و فصل معضلات و چالش‌های امنیتی این کشور تلقی می‌کند (اسلامی و دیگران، ۱۳۹۳).

تحولات سیاسی-امنیتی عراق به نوعی بر نظم سیاسی-امنیتی موجود در جهان عرب و به ویژه منطقه خلیج فارس تاثیر گذاشته و حضور فعال ایران در مسایل منطقه‌ای را ضرورت بخشیده است (رمضان زاده و دیگران، ۱۳۹۶). متحدان سیاسی ایران در عراق در میان شیعیان و کردها به ساختار دولت جدید راه یافته‌اند و هیچ گاه به این اندازه قوی نبوده‌اند. ایران برای نخستین بار می‌بیند که در عرصه سیاسی یک کشور عرب، جامعه شیعیان، جایگاه شناخته شده مشروع و بین‌المللی پیدا کرده و ایران از انزوا و تنهایی بیرون آمده است. تفکر جاری در ایران این است که عراق سرآغاز ورود تعیین کننده جهان تشیع به عرصه گسترده تر بین‌المللی پس از سه دهه انزوا است (اسلامی و دیگران، ۱۳۹۳).

یکی از اقدامات جمهوری اسلامی ایران که از طریق آن توانسته است در عراق نفوذ پیدا کند، کمک به انواع گروه‌های شبه نظامی شیعی مانند سپاه بدر و حشد الشعبی در عراق بوده است. نیروهای سپاه بدر که در برابر اشغالگری‌های آمریکا مقاومت می‌کردند، تحت رهبری شبه نظامیان شیعه‌ای بودند که رابطه نزدیکی با ایران داشتند. از این رو، امروزه ایران دارای مشاورین ارشد نظامی است که به ارتش عراق مشاوره می‌دهند و در مقابل، دولت شیعی عراق از این حمایت استقبال می‌کند (فولر، ۷ خرداد ۱۳۹۴). به عنوان مثال، هادی العامری فرمانده سپاه بدر عراق اعلام کرد: سردار قاسم سلیمانی فرمانده سپاه قدس جمهوری اسلامی ایران، تا هر زمانی که لازم باشد در عراق خواهد ماند (سایت خبری انتخاب، ۵ فروردین ۱۳۹۴).

یکی دیگر از گروه‌های شبه نظامی شیعی که ایران در عراق از آن حمایت می‌کند، حشد الشعبی است. نیروهای حشدالشعبی، نیروهای مردمی هستند که در سال ۲۰۱۴ و پس از افتادن موصل به دست نیروهای داعش و در واکنش به فتوای مراجع عراق به ویژه فتوای آیت الله سیستانی تشکیل شد (امین آور، ۱۱ شهریور ۱۳۹۴). این گروه شبه نظامی شیعی از هنگامی که تشکیل شده است، همواره مورد حمایت ایران بوده است؛ چنانچه الاسدی سخنگوی رسمی نیروهای داوطلب مردمی عراق (حشد الشعبی) با اشاره به کمک‌های ایران در مبارزه با تروریسم گفت: ایران بعد از سال ۲۰۱۴ که نیروهای داوطلب مردمی تشکیل شد، در تامین تسلیحات کمک کرده است. وی افزود در واقع ایران از آیت الله خامنه‌ای تا سردار سلیمانی و تمامی مستشارانی که با درخواست رسمی عراق برای آزادسازی شهرهای این کشور می‌آیند، نقش بزرگی ایفا می‌کنند. در روزها و هفته‌های اول تشکیل حشدالشعبی، ایران نقش بسیار مهمی در تسلیح، آموزش و مشاوره داشت و برای این نیروها سلاح تهیه می‌کرد (خبرگزاری تسنیم، ۱۳ مرداد ۱۳۹۵).

۴- حمایت از شیعیان عربستان سعودی

با تاسیس پادشاه سعودی و اقدامات ضد شیعی آن، شیعیان عملاً جایگاه اجتماعی و اقتصادی خود را از دست دادند و تحت فشارهای شدیدی قرار گرفتند. چنین شرایطی باعث شد تا آنها به مقاومت علنی در برابر رژیم سعودی برخیزند و خواستار تغییر وضعیشان شوند. بالا گرفتن شعله‌های انقلاب اسلامی در ایران و رهنمودهای اما خمینی (ره) موجب تبلور ساختار و رهبری سیاسی شیعیان عربستان سعودی شد و آنها با نفوذ معنوی امام و آگاهی از حقوق خود، رفته رفته از دوره خمود و بی تفاوتی بیرون آمدند و بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی خود افزودند. نیروی الهام بخش انقلاب موجب شد تا در شیعیان عربستان سعودی، خواست حقوق و آزادی‌های گسترده تر مذهبی جوانه بزند و تحت این شرایط، نسل جدیدی از رهبران شیعه به وجود آید که در آینده، منشا تحولات گسترده شوند (احمدی لفرکی، ۱۳۹۶).

وقوع انقلاب اسلامی تاثیر مستقیمی در مناطق شیعه نشین این کشور داشت؛ از جمله اینکه شیعیان برای نخستین بار مراسم سوگواری خود را در ایام محرم علنی کردند. مردم ایالت شرقی نیز در ۲۹ نوامبر ۱۹۷۹ دست به راهپیمایی زدند. در شهر قطیف هم نزدیک به سی هزار نفر تظاهرات کردند؛ ولی با واکنش دولت مواجه شدند. با این حال، نارضایتی شیعیان این مناطق همچنان تداوم یافت و شیعیان این کشور در چند گروه و سازمان، به مخالفت با دولت عربستان سعودی ادامه دادند (فاضلی نیا، ۱۳۹۶).

یکی دیگر از تاثیراتی که انقلاب اسلامی ایران بر شیعیان مناطق شرقی عربستان سعودی گذاشت، شکل گیری یا تقویت جنبش‌های شیعی چون جزیره العرب به رهبری شیخ حسن الصفار، حزب الله عربستان سعودی معروف به حزب الله حجاز یا پیروان خط امام و جامعه علمای حجاز بوده است. برخی از این تشکلهای در سال‌های پیش از انقلاب اسلامی تاسیس شده بودند، اما بر اثر وقوع انقلاب اسلامی ایران و با الهام گیری از آن، به تقویت فعالیت‌های خویش پرداختند (قلی زاده، ۱۳۹۳).

وقوع بیداری اسلامی در سال ۲۰۱۱، موجی از اعتراضات را در کشورهای عربی از جمله در عربستان سعودی برانگیخت. گزارش رسانه‌های مختلف در طول ماه‌های سال ۲۰۱۱ و ابتدای ۲۰۱۲ حاکی از ایجاد موج‌های اعتراض و تظاهرات مردمی در شهرهای مهم منطقه شرق عربستان سعودی و حتی ریاض و جده و سایر نقاط عربستان بود و در اخبار و گزارش‌های مختلف آمده بود که امروزه مردم عربستان سعودی دیگر تحمل تحمل محصور بودن در خط قرمزها و ممنوعیت‌های شدید سیاسی - اجتماعی - فرهنگی را ندارند و از آینده سیاسی خود و ضرورت ایجاد تغییرات و اصلاحات گسترده در بخش‌های مختلف جامعه عربستان می‌گویند. با وقوع تحولات سیاسی در منطقه خاورمیانه به ویژه در عربستان سعودی، آیت الله خامنه‌ای حمایت خود و ایران را از جنبش‌های اعتراضی در عمل و کلام اعلام کردند. حضور رهبر انقلاب در کنفرانس بین المللی بیداری اسلامی، سخنرانی‌های مکرر و نیز تدابیر ایشان برای کمک به موج خروشان مردم مسلمان منطقه، جملگی نشان دهنده مواضع رسمی و علنی ایران در حمایت از جنبش‌های اعتراضی برای تغییر وضع موجود در منطقه بود (رضوانی فر، ۱۳۹۶).

نمونه دیگری از حمایت جمهوری اسلامی ایران از شیعیان عربستان سعودی را می‌توان در واکنش به اعدام شیخ نمر دید. این روحانی شیعه که در جریان اعتراضات مردمی در عربستان سعودی در سال ۲۰۱۲ دستگیر شد و نهایتاً در ۲ ژانویه ۲۰۱۶ توسط آل سعود اعدام شد. در واکنش به این اقدام، معترضین به سفارت عربستان حمله کرده و اقدام به تخریب این ساختمان کرده‌اند... همچنین معترضین پرچم کنسولگری عربستان سعودی در مشهد را پایین کشیدند (عصر ایران، ۱۲ دی ۱۳۹۴).

بعد از این جریان‌ها و قطع روابط دیپلماتیک جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی، وزارت امور خارجه عربستان، در ۱۹ ژانویه ۲۰۱۶، لیستی ۵۸ بندی علیه ایران منتشر کرد و مدعی شد که موارد مذکور در این بندها لیست اقدامات تروریستی است که ایران پس از انقلاب انجام داده و از آن حمایت کرده است که در یکی از این بندها آمده است که جمهوری اسلامی ایران سازمان‌های تروریستی شیعه زیادی از جمله حزب الله در حجاز و تعداد زیادی از سازمان‌ها و شبه نظامیان طائفی را تاسیس کرده است و همچنان از آنها حمایت می‌کند (تابناک، ۱ بهمن ۱۳۹۴).

بنا بر آنچه که در این بخش ذکر شده است، می‌توان گفت که جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از کشورهای مهم خاورمیانه به ویژه خلیج فارس با وقوع خیزش‌های مردمی کشورهای عرب در سال ۲۰۱۱ به ویژه در چهار کشور بحرین، یمن، عراق و عربستان سعودی، ایران از هر گونه جنبش اعتراضی که به نفع شیعیان این کشورها باشد حمایت می‌کند و در این جریان، به عنوان مهم ترین حامی جنبش‌های شیعی و گروه‌های شبه نظامی این کشورها در منطقه می‌باشد.

نتیجه گیری

جمهوری اسلامی ایران از همان ابتدای شکل گیری، خواهان تغییرات اساسی در منطقه خاورمیانه بوده است. از این منظر، رهبران کشورهای منطقه، رهبرانی غیرمردمی و مطیع آمریکا و غرب محسوب می‌شوند. که زمینه را برای حضور و تسلط آمریکا بر منطقه و در نتیجه رقابت‌های منطقه‌ای و جهانی فراهم کرده‌اند. این رهبران بین مردم خود مشروعیتی ندارند و تنها عامل بقای آنها استفاده از سیاست اجبار و ثروت‌های نفتی و یا کمک‌های غربی است. بنابراین ایران از جمله کشورهای خواهان اصلاحات و تغییرات اساسی در منطقه خاورمیانه در راستای نظامی اسلامی و ضد غربی است.

ایران همچون سایر بازیگران تاثیرگذار در تحولات جهان عرب با ارزیابی منافع، فرصت‌ها و تهدیدات موجود، سیاست‌های متفاوتی را در قبال تک تک کشورهای منطقه اتخاذ نموده است. علت اصلی این تفاوت‌ها شرایط خاص هر کشور و همچنین تلاش برای ایجاد و حفظ توازن منطقه‌ای بوده است. ایران از سیاست تغییر در کشورهای که متحد غرب محسوب می‌شوند حمایت نموده است. ایران به خوبی می‌داند که در عموم این کشورها نیروها و گروه‌های اسلام‌گرا مهم‌ترین اپوزیسیون محسوب می‌شوند. با به قدرت رسیدن این گروه‌های اسلام‌گرا حداقل سیاست همراهی با غرب و آمریکا تحت تاثیر قرار خواهد گرفت و دیگر آمریکا مانند گذشته متحدانی چون مبارک و بن علی نخواهد داشت. بنابراین، ایران به موازات مبارزه با غرب و آمریکا، خود را موظف به حمایت از مستضعفان جهان و جنبش‌های آزادی بخشی می‌داند که با رهبران حکومت خود برای تغییر وضع موجود نبرد می‌کنند.

در این زمینه می‌توان به سیاست‌های ایران در قبال بحران بحرین و یمن اشاره کرد. بحرین به عنوان کشوری با اکثریت شیعه ۷۰ درصد، از سوی اقلیت سنی اداره می‌شود.

سابقه مالکیت ایران بر این جزایر و همسایگی با عربستان سعودی، این کشور را به عنوان یکی از کشورهای محل رقابت ایران و عربستان در آورده است. با شروع ناآرامی‌های سیاسی در بحرین و اعزام نیروهای نظامی عربستان سعودی به بحرین، چند نفر از مقامات ایرانی از جمله دهقانی فیروز آبادی رییس سابق ستاد کل نیروهای مسلح ایران، عربستان را تهدید کرد. ایران از جمله کشورهای خواهان تحقق خواسته مردم بحرین و پایان سرکوب در این کشور است. سقوط دولت بحرین به معنای از دست رفتن یکی از متحدان منطقه‌ای عربستان در منطقه خلیج فارس و افزایش نقش و نفوذ ایران محسوب می‌شود.

در همین راستا، تهران در یمن، از همان سیاست دفاع از یک گروه جمعیتی غیرقابل چشم پوشی با مطالبات بر حق کمک گرفته است، یعنی حوثی‌ها و انصارالله. در واقع، ایران تحولات یمن را در قالب بیداری اسلامی ارزیابی می‌کند که سبب کاهش نفوذ غرب در منطقه می‌شود. از همین رو، ایران تلاش‌های عربستان سعودی را برای مدیریت تحولات یمن و به قدرت رساندن جریان‌های وابسته با نگرانی دنبال می‌کند و خواستار نقش آفرینی همه جریان‌ات مذهبی و سیاسی در آینده این کشور است.

بنابراین تلاش برای تغییر وضع موجود و بهبود توازن منطقه‌ای، عامل اصلی سیاست‌های ایران در قبال تحولات جهان عرب بوده است. ایران به دنبال آن است که در جریان تحولات جهان عرب از جمله در بحرین و یمن بر متحدان خود بیفزاید و یا حداقل مانع کنار رفتن متحدان و کاهش نفوذ خود در منطقه شود.

با توجه به آنچه که گفته شد، می‌توان گفت که جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشوری که خواستار تغییر وضع موجود در منطقه می‌باشد، از اقدامات گوناگونی از جمله پیروزی در منازعات منطقه‌ای (عراق و سوریه)، برهم زدن ترتیبات موجود در منطقه و همچنین نفوذ در کشورهای ضعیف و کوچک (بحرین و یمن)، تلاش می‌کند تا سیاست‌های تجدیدنظرطلبانه خویش را در منطقه دنبال کند.

منابع

۱. احمدیان، حسن (۱۳۹۰). طرح شورای همکاری خلیج فارس و آینده قیام مردم یمن، فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال دوازدهم، شماره ۴۸. صفحات ۱۲۲-۱۰۵.
۲. تاجیک، محمدرضا؛ سیدجلال دهقانی فیروزآبادی (۱۳۸۲). الگوهای صدور انقلاب در گفتمان‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، راهبرد، شماره ۲۷. صفحات ۸۰-۶۱.
۳. حاجی‌یوسفی، امیرمحمد (۱۳۸۸). هلال شیعی، فرصت‌ها و تهدیدها برای جمهوری اسلامی ایران، اعراب و آمریکا، دانش سیاسی. سال پنجم. شماره اول. صفحات ۱۹۲-۱۵۹.
۴. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ ابراهیم رومینا (۱۳۹۶). تأثیر علایق ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. سال ۳۲. شماره ۲. صفحات ۲۰-۹.

۵. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۸). خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز، چاپ پنجم. تهران. سمت.
۶. دوست‌محمدی، احمد؛ عبدالعظیم غیثی؛ یاسر مرادی (۱۳۸۹). تأثیر فعالیت‌های هسته‌ای ایران بر همگرایی امنیتی در بین اعضای شورای همکاری خلیج فارس، فصلنامه مطالعات سیاسی. سال دوم. شماره ۸. صفحات ۵۰-۳۹.
۷. روشندل، جلیل؛ سیدحسین سیف‌زاده (۱۳۸۲). تعارضات ساختاری در منطقه خلیج فارس، تهران. مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
۸. سادات‌عظیمی، رقیه (۱۳۷۵). عربستان سعودی (مجموعه مباحث کشورها و سازمان‌های بین‌الملل)، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات و وزارت امور خارجه.
۹. سلیمی، حسین (۱۳۸۸). آسیای جنوب غربی به‌عنوان یک منطقه؟ تحلیل قابلیت اطلاق منطقه به آسیای جنوب غربی، فصلنامه ژئوپلیتیک. سال پنجم. شماره دوم. صفحات ۱۳۷-۱۱۶.
۱۰. صادقی‌اول، هادی؛ جعفر نقدی عشرت‌آباد (۱۳۹۳ الف). روابط ایران و دژ منطقه‌ای شورای همکاری خلیج فارس، فصلنامه سیاست جهانی. دوره سوم. شماره ۴. صفحات ۱۸۲-۱۵۱.
۱۱. صادقی‌اول، هادی؛ جعفر نقدی عشرت‌آباد (۱۳۹۳ ب). واکنش شورای همکاری خلیج فارس به بیداری اسلامی، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام. سال سوم. شماره ۱۱. صفحات ۶۸-۴۹.

